
Zitting 1981–1982

---

16 625

**Heroverweging collectieve uitgaven
(Rijksbegroting)**

Nr. 45

Deelrapport 37

Materieel- en aanschaffingsbeleid defensie

BESCHRIJVING VAN HET BESTAAND BELEID (DEEL A)

Algemeen

1. De doelstelling van het materieelbeleid is het scheppen van de voorwaarden de defensie-organisatie in al zijn geledingen en onder alle omstandigheden op doeltreffende en doelmatige wijze te doen beschikken over de voor de opgedragen taken benodigde goederen en materiële diensten. In dit verband wordt onder doeltreffend verstaan het op de juiste plaats en tijd en in de juiste samenstelling, zowel in kwantitatieve als kwalitatieve zin, verschaffen van het benodigde materieel. Dit bereiken tegen de geringste offers is doelmatig.

2. Het materieelbeleid vormt een geïntegreerd deel van het defensiebeleid als geheel, dat op zijn beurt is ingebed in het totale regeringsbeleid. Het materieelbeleid is dus niet autonoom, maar staat onder invloed van een groot aantal factoren, enerzijds vanuit de defensie-organisatie zelf en anderzijds van daar buiten.

3. Zowel nationale als internationale politiek en sociaal-economische factoren beïnvloeden het defensiebeleid als geheel. Dit werkt uiteraard door op het materieelbeleid. Met betrekking tot de nationale factoren valt bij voorbeeld te denken aan het financiële beleid van de rijksoverheid, het werkgelegenheidsbeleid, het industriebeleid, het innovatiebeleid en het energiebeleid. Voorts spelen in het materieelbeleid in toenemende mate factoren die verband houden met wapenbeheersing een rol. Internationale samenwerking vormt zelfs een uitgangspunt van het beleid. Het lidmaatschap van de NAVO, hoeksteen van ons veiligheidsbeleid, noopt tot afstemming van het nationale materieelbeleid op dat van het bondgenootschap en de lid-staten die daarvan deel uitmaken.

4. Uitgaande van de aan de krijgsmacht opgedragen taken (zie heroverweging collectieve uitgaven, deelrapport 4, Defensie, kamerstuk 16 625, zitting 1980–1981, nr. 9) wordt in de eerste plaats vastgesteld aan welke verschillende soorten materieel behoefte bestaat om de taken te kunnen uitvoeren. Bij het bepalen van de behoefte stellen operationele, personele, financiële en technische factoren elk hun eigen eisen. Te noemen zijn de wijze waarop en de omstandigheden waaronder het materieel moet kunnen worden gebruikt, de inzetbaarheid, de bedrijfszekerheid, de beschikbaarheid, de levensduur, alsmede de beschikbare financiële ruimte voor aanschaf en exploitatie, maar ook personele factoren, zoals de aanwezigheid van personeel van voldoende opleidingsniveau om het materieel te kunnen bedienen en te onderhouden. Na weging van al die factoren wordt de behoefte vastgelegd.

Instrumenten voor verwezenlijking van het materieelbeleid

5. Ter verwezenlijking van bovenomschreven doelstelling van het materieelbeleid, staan de volgende instrumenten ter beschikking:

- a. een organisatie;
- b. richtlijnen en procedures om het materieelproces te beheersen;
- c. nationale en internationale overlegstructuren.

6. *Organisatie.* Om binnen Defensie organisatorisch een zowel doeltreffend als doelmatig materieelbeleid mogelijk te maken, fungeert bij elk krijgsmachtdeel een Directie Materieel en op centraal niveau een Directoraat-Generaal Materieel.

7. Richtlijnen en procedures om het materieelproces te beheersen

a. *Algemeen.* Aan de hand van het Nederlands Defensie planningsproces (NDPP) wordt om de twee jaar een geactualiseerd defensieplan opgesteld met een looptijd van 10 jaar. In zo'n plan is een afzonderlijk hoofdstuk gewijd aan het materieelbeleid. Daarin zijn de algemene richtlijnen en de beleidsvoornemens op materieelgebied geschetst. Daarnaast zijn in het defensieplan, per krijgsmachtdeel gerangschikt, de voorgenomen investeringen en exploitatieplannen in een materieelplan vastgelegd. Jaarlijks wordt het materieelplan voor het komende begrotingsjaar verder verfijnd en verantwoord in de memorie van toelichting behorende bij de defensiebegroting. Van tijd tot tijd (op politiek geëigende momenten) komt een defensienota uit waarin een politieke presentatie en verantwoording van de plannen wordt gegeven.

In het eigenlijke materieelproces zijn vier fasen te onderscheiden: de keuze van het materieeltype, de verwerving, de verzorging en de afstoting.

b. *De materieelkeuze.* Met als uitgangspunt de door de betrokken bevelhebber gestelde operationele behoefte wordt een programma van eisen opgesteld aan de hand waarvan de keuze kan worden gemaakt voor een bepaald type. In dit programma van eisen worden richtlijnen en regels verwerkt, waarmee men bij het maken van de keuze rekening moet houden. Ook kunnen regels die door andere ministeries worden gesteld van toepassing zijn, bij voorbeeld ten aanzien van het innovatiebeleid. Uiteraard wordt in het programma van eisen ook gelet op in het verleden opgedane ervaring met betrekking tot het materieeltype. Voorts spelen standaardisatie, zowel met betrekking tot het volledige systeem als ten aanzien van onderdelen en de zorg voor het waarborgen van de kwaliteit van het produkt in deze fase een belangrijke rol. Bij het uiteindelijk maken van de keuze voor een bepaald type is na afweging van alle relevante factoren, de beste combinatie doorslaggevend.

c. *Materieelverwerving.* De fase van de materieelverwerving vangt aan nadat goedkeuring is verkregen voor de aanschaffing van een bepaald type en eindigt op het moment dat het materieel ter beschikking komt van Defensie. Aan de hand van het eerdergenoemde programma van eisen en nadere eisen van kwaliteitszorg start een marktverkenning. Aan mogelijke leveranciers wordt gevraagd een offerte te maken. Nadat de binnengekomen offertes zijn beoordeeld, kiest Defensie de leverancier en stelt een contract op. Hierin worden vastgelegd de algemene leveringsvoorwaarden, de wederzijdse verplichtingen ten aanzien van beproeving, kwaliteitszorg, veiligheidsclassificatie, codificatie en tevens de tijdsbepalingen voor de aflevering. De volgende richtlijnen zijn van toepassing:

1. Niet specifiek militaire goederen worden in principe via het Rijksinkoopbureau (RIB) dan wel via vergelijkbare organisaties, zoals bij voorbeeld de Rijkskantoor machine Centrale aangeschaft. Indien het niet mogelijk is het RIB in te schakelen, moet Defensie zelf de regelingen gesteld binnen de Europese Gemeenschap en de GATT-code toepassen conform de Wet Overheidsopdrachten.

2. Specifiek militaire goederen worden aangeschaft op de voor Defensie meest doelmatige wijze. In principe wordt hierbij op basis van concurrentiestelling gewerkt en volgens de Algemene Rijksinkoopvoorwaarden (ARIV) (voor onroerend goed: Bundel voorschriften op het gebied van aanbesteding en uitvoering van werken).

3. Bij het deelnemen aan internationale NAVO-projecten kan van de algemene richtlijnen worden afgeweken.

Een aantal goederen, dat bij meerdere krijgsmachtdelen in gebruik is, wordt door één krijgsmachtdeel voor de gehele defensie-organisatie

aangeschaft. Deze interservice samenwerking staat bekend onder de naam Single Service Procurement (SSP).

Bij de centrale organisatie en elke materieeldirectie, evenals bij de Dienst Gebouwen Werken en Terreinen (DGWT) zijn Bureaus Bijzondere Opdrachten (BBO) werkzaam, die er op toezien dat fraude en ongewenste vermenging van belangen tussen Defensie en de industrie achterwege blijft. De activiteiten van deze bureaus zijn vooral preventief gericht.

d. *Materieelverzorging.* Deze fase vangt aan bij de overdracht van het materieel aan Defensie en eindigt met het afstoten van het materieel. Zij beslaat in de regel een periode van twintig tot vijfentwintig jaren. De verzorging omvat de deelprocessen bevoorrading, onderhoud, dienstverlening en afvoer. Bij de verzorging van het materieel ligt in vredetijd het accent op doelmatigheid. In crisis- en oorlogstijd komt de nadruk te liggen op de doeltreffendheid. Overigens moet de krijgsmacht zonder ernstige stoornissen soepel kunnen overschakelen van vredes- naar crisis- of oorlogsomstandigheden.

De verzorging is in beginsel een nationale verantwoordelijkheid. Als gevolg van aanschaffing van gestandaardiseerde wapensystemen bij krijgsmachten van meerdere lid-staten wordt de laatste jaren ook de logistieke ondersteuning in toenemende mate voorwerp van internationale samenwerking. Dat vermindert de mogelijkheden om op nationaal niveau op het logistieke proces invloed uit te oefenen, nadat bi- en/of multilaterale overeenkomsten zijn afgesloten. Door deze schaalvergroting verminderen de exploitatie-uitgaven.

Doordat de krijgsmachtdelen naar aard en optreden verschillen tonen, zijn de deelprocessen onderhoud en bevoorrading per krijgsmachtdeel niet identiek. Delen van de onderhouds- en bevoorradingssystemen zijn echter op elkaar afgestemd; gezien wordt of dit op ruimere schaal kan gebeuren. Reeds geruime tijd wordt voor sommige artikelen het zogeheten Single Service Management toegepast, waarbij één krijgsmachtdeel voor de krijgsmacht als geheel de gezamenlijke behoefte aan goederen aanschafft en beheert. Gestreefd wordt naar uitbreiding van deze beheersmethode.

Het onderhoudssysteem is bij alle drie krijgsmachtdelen getrapt (geëchelonneerd) ingericht; daarbij is het z.g. hogere onderhoud gecentraliseerd. Echelonnering is noodzakelijk om het zelfstandig optreden van grotere eenheden gedurende een bepaalde tijd mogelijk te maken (doeltreffendheid), maar wordt ook ingegeven door overwegingen van doelmatigheid. Het onderhoudssysteem berust op een zekere onderhouds-capaciteit die planmatig wordt toegepast. De onderhoudstechnieken zijn zoveel mogelijk aangepast aan de geavanceerde technologie van de wapensystemen. Daardoor heeft de onderhoudsconceptie een voorlijk karakter. Een deel van het hoger onderhoud wordt uitbesteed bij binnenlandse en buitenlandse industrieën.

e. *Materieelafstoting.* Materieel, waaraan binnen de krijgsmacht geen behoefte meer bestaat, moet op de voor Defensie meest voordelige wijze, tijdig en snel worden afgestoten. De procedures zijn gericht op zowel minimale beheers- en opslagkosten als op maximale opbrengsten bij de verkoop.

Volgens wettelijke bepalingen loopt de verkoop van materieel met een restwaarde via de Dienst der Domeinen. Indien de opbrengsten een bepaald franchisebedrag te boven gaan worden die jaarlijks aan de begroting van Defensie toegevoegd. Goederen zonder restwaarde stoot Defensie zelf af. De hieraan verbonden kosten komen geheel ten laste van de defensiebegroting.

In het geval van verkoop van materiaal met restwaarde aan het buitenland, waarvoor de primaire verantwoordelijkheid niet bij Defensie ligt, moet onderscheid worden gemaakt tussen levering aan NAVO-bondgenoten en derden. Export van dit materieel aan derden is aan stringente voorwaarden

tuurprojecten, die voor Defensie van belang zijn, zo goed mogelijk in te passen in het bouw- en ruimtelijk orderingsbeleid van de overheid. In dit verband wordt ook overleg gepleegd met Economische Zaken en Sociale Zaken en Werkgelegenheid over het inpassen van dit soort projecten in het regionaal beleid.

e. *Onderzoek en ontwikkeling.* Het wetenschappelijk onderzoek ter ondersteuning van de beleidsvorming en -uitvoering in de defensie-organisatie wordt vrijwel geheel uitbesteed bij TNO en andere researchorganisaties. Defensie participeert in het Interdepartementale Overleg voor het Wetenschapsbeleid (IOW) en de daaronder ressorterende interdepartementale werkgroep voor TNO (IWT).

Over meer praktische en op bepaalde projecten toegespitste onderzoek en ontwikkeling wordt overleg gevoerd met Economische Zaken. Het streven is de Nederlandse industrie zo vroeg mogelijk bij die ontwikkelingen te betrekken onder meer in Codema-verband.

9. *Internationale overlegstructuren*

a. *Algemeen.* Om het materieelbeleid van de bondgenoten op elkaar af te stemmen is een aantal overlegstructuren geschapen. Internationale samenwerking bij de verwerving van materieel krijgt binnen de NAVO voornamelijk vorm binnen de «Conference of National Armament Directors» (CNAD) en in Europees verband in de «Independent European Programme Group» (IEPG). Internationale samenwerking op het gebied van de logistiek vindt vooral plaats in de «Senior Nato Logisticians Conference» (SNLC) en Eurolog. Overigens wordt ook buiten deze organen op bi- en multilaterale basis samengewerkt. In de internationale samenwerking past tevens de hulp aan de economisch-zwakkere bondgenoten.

b. *De CNAD* en de daaronder ressorterende organisaties zijn het voornaamste kader waarbinnen het beleid op lange termijn gestalte krijgt. Gestructureerde materieelsamenwerking is van groot belang, omdat alleen langs die weg internationale standaardisatie kan worden bereikt. Daartoe is in 1981 een «Periodic Armaments Planning System» (PAPS) ingevoerd om in een zo vroeg mogelijk stadium de materieelbehoefte van de verschillende lid-staten op elkaar af te stemmen.

c. *De IEPG* richt zich op Europese samenwerking bij de ontwikkeling, productie en aanschaffing van defensiematerieel. Zij poogt een tegenwicht te vormen voor het Amerikaanse overwicht op het gebied van de ontwikkeling en productie van militair materieel.

d. *De SNLC* heeft vooral tot taak toezicht te houden op en vorm te geven aan de besluiten op logistiek gebied, die zijn en worden genomen in het verband van het NAVO-defensieprogramma voor de lange termijn.

e. *Eurolog.* De samenwerking op logistiek gebied in Europees verband is georganiseerd in Eurolog, een subwerkgroep van de Eurogroep, waaraan Frankrijk niet deelneemt. Zij geeft richtlijnen voor samenwerking bij de verzorging van grotere wapensystemen en uitrustingsstukken.

f. *Bi- en multilaterale samenwerking.* Hoewel prioriteit wordt gegeven aan samenwerking binnen bovengenoemde overlegstructuren blijkt dat in de praktijk vaak snellere resultaten zijn te behalen door het afsluiten van bi- en multilaterale overeenkomsten tussen bondgenoten onderling. Zo is bij voorbeeld een algemeen «Memorandum of understanding» (MOU) gesloten tussen de VS en Nederland en wordt met een aantal landen samengewerkt in projecten als F-16, de Leopard II-gevechtstank en de mijnenbestrijdingsvaartuigen.

g. *Steunverlening*. Een bijzonder aspect van de internationale samenwerking vormt de steunverlening aan economisch zwakkere bondgenoten. Nederland draagt daaraan zoveel mogelijk bij. Er wordt hulp verleend bij het aanschaffen van nieuw materieel, de overdracht van af te stoten materieel en er wordt assistentie verleend bij logistiek, techniek en opleidingen.

10. *De meetbaarheid van de verwezenlijking van de doelstelling* kan niet los worden gezien van de strategie van het bondgenootschap. Om die te kunnen uitvoeren moet het bondgenootschap als geheel over een uitgebalanceerd scala aan militaire middelen kunnen beschikken. Welke taken de lid-staten moeten kunnen uitvoeren en wat daarvoor qua omvang de benodigde middelen zijn, is in het bondgenootschap vastgelegd. Slechts bij uitzondering en na bondgenootschappelijk overleg kan daarvan worden afgeweken. Dan is NAVO-consultatie vereist (zie voor de NAVO-strategie, taken en middelen van de Nederlandse krijgsmacht, heroverweging collectieve uitgaven, deelrapport 4, Defensie, kamerstuk 16 625, zitting 1980-1981, nr. 9). De verwezenlijking van de doelstelling kan uitsluitend worden gemeten aan de hand van de operationele inzetbaarheid van de krijgsmacht.

11. De operationele inzetbaarheid is ingewikkeld van aard en omvat personele en materiële componenten. Vooral de wisselwerking tussen personeel en materieel maakt de operationele inzetbaarheid tot een complex geheel. In dit rapport, dat is gewijd aan het materieelbeleid, blijft een beschouwing over de inzetbaarheid van het personeel achterwege.

12. Onder materiële inzetbaarheid wordt verstaan de mate van aanwezigheid en gereedheid voor gebruik van het essentiële materieel waarover een eenheid beschikt. Materieel is gebruiksgereed als het in een zodanige toestand verkeert dat het doeltreffend kan worden aangewend voor de taken waarvoor het is bestemd. Essentieel materieel is al het materieel waarover een eenheid moet beschikken om zijn taak te kunnen uitvoeren.

13. De belangrijkste NAVO-bevelhebbers hebben normen ontwikkeld om vast te stellen, of de aan hen ter beschikking gestelde en te stellen strijdkrachten in staat kunnen worden geacht hun taken uit te voeren.

Deze normen, voor de zeestrijdkrachten *Maritime Forces Readiness Standards* geheten en voor de land- en luchtestrijdkrachten de *ACE Forces Standards* genoemd, hebben onder meer betrekking op de materiële inzetbaarheid. Het zijn minimale kwalitatieve en kwantitatieve eisen, waaraan de eenheden behoren te voldoen. Deze eisen hebben bij voorbeeld betrekking op de tijdsduur waarbinnen het materieel van een eenheid inzetbaar moet kunnen zijn en op de aan te houden voorraden munitie, brandstof, reservedelen, enzovoorts. Het al of niet voldoen aan de norm is meetbaar. Met grote regelmaat wordt dan ook nagegaan of de krijgsmachten van de bondgenoten aan deze normen voldoen. De normen zijn binnen de NAVO op politiek niveau bekrachtigd en houden dus een verplichting in voor de bondgenoten.

14. In uitzonderingsgevallen wordt over een mogelijke wijziging in de omvang van de krijgsmacht, zoals al eerder uiteengezet, de NAVO geconsulteerd. Zo kunnen wijzigingen worden doorgevoerd *na* overleg. Met betrekking tot de inzetbaarheidsnormen ligt dit anders. Die kunnen slechts *in* overleg worden gewijzigd. Dit betekent dat daarover in de NAVO overeenstemming moet bestaan. Toch voldoet de Nederlandse krijgsmacht niet aan alle eisen met betrekking tot de inzetbaarheid van materieel. Er zijn bij voorbeeld achterstanden ontstaan in de voorgeschreven beschikbare hoeveelheden munitie, brandstof en reservedelen. Jaarlijks moet over dit soort tekortkomingen binnen het bondgenootschap door alle lid-staten verantwoording worden afgelegd.

onderworpen en moet in overeenstemming zijn met het beleid van de Regering ten aanzien van wapenbeheersing. De verkoop van af te stoten materieel aan NAVO-lid-staten gebeurt in het verband van hulpverlening aan economisch-zwakkere bondgenoten.

Nationale en internationale overlegstructuren

8. Nationale overlegstructuren

a. *Algemeen.* Ter ondersteuning van het materieelbeleid zijn op nationaal niveau de adviesraad militaire productie (AMP) en de commissie ontwikkeling Defensie Materieel (Codema) als permanente overlegorganen ingesteld. De AMP heeft tot taak te streven naar een optimale inschakeling van de Nederlandse industrie bij de ontwikkeling en productie van goederen ten behoeve van de Nederlandse en buitenlandse krijgsmachten. De raad brengt gevraagd dan wel uit eigen beweging advies uit aan de Ministers van Economische Zaken, van Defensie en van Buitenlandse Zaken. Naast de meest betrokken ministeries zijn in die raad werkgevers- en werknemersorganisaties vertegenwoordigd. De Codema verleent steun bij de ontwikkeling van nieuw materieel met een innovatief karakter. Zij selecteert de daarvoor in aanmerking komende projecten. De te maken kosten worden vrijwel steeds elk voor één derde gedragen door de betrokken industrie, Economische Zaken en Defensie. De rijksoverheid stelt hiervoor in het totaal ongeveer 20 mln. per jaar beschikbaar. Daarnaast wordt er geregeld overleg gevoerd met Economische Zaken. In het licht van de Nota «Overleg belangrijke overheidsopdrachten» en de Nota «Aanschaffingsbeleid en innovatie» zal dit worden geïntensiveerd. Overigens is er al overleg met dit ministerie ten behoeve van het verkrijgen van compensatieorders voor de Nederlandse industrie voor defensie-aanschaffingen in het buitenland die een financieel volume van 5 mln. te boven gaan.

Andere onderwerpen die naar hun aard vrijwel steeds overleg vergen zijn: de relatie van Defensie met de nationale industrie, de materiële civiel-militaire crisismaatregelen (MCMCM), de infrastructuur, alsmede onderzoek en ontwikkeling.

b. *Relatie Defensie en nationale industrie.* Mede met het oog op de positie van het Nederlandse bedrijfsleven en de werkgelegenheid neemt Defensie deel aan besprekingen met de meestbetrokken ministeries over een mogelijke inbreng bij het beleid dat tot de primaire verantwoordelijkheid van deze departementen behoort, maar waar ook defensiebelangen in het geding zijn. Als voorbeelden zijn te noemen:

1. inschakeling van de Nederlandse industrie bij internationale (NAVO) samenwerkingsprojecten en bij de uitvoering van internationaal gefinancierde projecten;
2. stimulering van onderzoek en ontwikkeling;
3. overheidsaanschaffings- en innovatiebeleid;
4. instandhouding van die activiteiten bij Nederlandse bedrijven die ook voor de defensie-inspanning van belang zijn.

c. *Materiële civiel-militaire crisismaatregelen.* Deze maatregelen scheppen voorwaarden om de productie van goederen en diensten door het Nederlandse bedrijfsleven in crisis- en oorlogstijd ten behoeve van de defensie-inspanning te waarborgen. Het overleg wordt gevoerd met alle betrokken ministeries.

d. *Infrastructuur.* Het spreekt vanzelf dat voor het leveren van de defensie-inspanning een infrastructuur moet bestaan. Daarom heeft Defensie een betrekkelijk omvangrijk infrastructuurprogramma. Met de overige zogenaamde bouwdepartementen wordt overlegd om infrastructuur

15. *De collectieve uitgaven* die met het materieelbeleid zijn gemeoid in de jaren 1975, 1980 en 1982 tot en met 1986 zijn in het volgende overzicht opgenomen.

Afdeling — Onderwerp	In miljoenen gulden						
	Begroting		Ontwerp- begroting	Meerjaren raming met 3% groei op basis ontwerpbegroting 1982			
	1975	1980	1982	1983	1984	1985	1986
1. Ministerie							
a. Internationale infrastructuur	62,5	160,9	149,0	198,0	248,0	183,0	159,0
b. Ontwikkeling Def. materieel	4,5	10,0	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0
c. Infrastructuur (nieuwbouw)	—	—	38,2	42,8	13,5	3,5	3,5
d. Materiële exploitatie	42,5	111,6	100,9	110,4	111,7	113,4	115,7
e. Personele uitgaven DGM	3,7	4,9	5,1	5,1	5,1	5,1	5,1
f. Personele uitgaven COBUMA	2,7	3,6	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7
subtotaal	115,9	291,0	304,9	368,0	390,0	316,7	295,0
2. Koninklijke Marine							
a. Investerings groot materieel	402,6	633,6	786,0	803,0	772,0	841,0	943,0
b. Investerings bouw	24,4	27,4	48,0	31,0	69,0	80,0	90,0
c. Materiële exploitatie	340,2	253,2	339,0	366,0	365,0	370,0	375,0
d. Personele uitgaven DMKM	36,4	48,6	50,5	50,5	50,5	50,5	50,5
subtotaal	803,6	962,8	1223,5	1250,5	1256,5	1341,5	1458,5
3. Koninklijke Landmacht							
a. Investerings groot materieel	516,0	1012,7	1314,0	1508,0	1573,0	1751,0	1870,0
b. Investerings bouw	101,8	132,9	202,0	249,0	303,0	297,0	282,0
c. Materiële exploitatie	252,1	465,7	553,0	553,0	560,0	563,0	580,0
d. Personele uitgaven DMKL	56,6	75,5	78,6	78,6	78,6	78,6	78,6
subtotaal	926,5	1686,8	2147,6	2388,6	2514,6	2689,6	2818,6
4. Koninklijke Luchtmacht							
a. Investerings groot materieel	312,2	701,8	738,1	748,5	874,3	905,4	988,6
b. Investerings bouw	27,1	47,3	46,9	49,1	70,7	57,9	58,9
c. Materiële exploitatie	297,1	360,3	458,4	446,5	403,7	475,5	488,1
d. Personele uitgaven DMKLu	28,6	38,1	39,6	39,6	39,6	39,6	39,6
subtotaal	665,0	1147,5	1283,0	1283,7	1388,3	1478,4	1575,2
5. Koninklijke Marechaussee							
a. Investerings groot materieel	2,3	3,0	4,0	4,6	5,1	5,7	6,3
b. Investerings bouw	6,6	12,1	9,5	10,1	9,0	8,0	11,0
c. Materiële exploitatie	7,8	14,0	17,8	17,5	17,5	17,5	17,5
subtotaal	16,7	29,1	31,3	32,2	31,6	31,2	34,8
6. Directie Gebouwen, Werken en Terreinen							
Personele uitgaven							
a. Buitendienst DGWT	80,1	106,8	111,0	111,0	111,0	111,0	111,0
b. Staf DGWT	3,1	4,1	4,3	4,3	4,3	4,3	4,3
subtotaal	83,2	110,9	115,3	115,3	115,3	115,3	115,3
Totaal-generaal	2610,9	4228,1	5005,6	5438,3	5696,3	5972,7	6289,4

EVALUATIE VAN HET BELEID (DEEL B)

Algemeen

1. Zoals al in het eerste heroverwegingsrapport van Defensie is uiteengezet, is de hoofddoelstelling van het Nederlandse defensiebeleid: «het zorgen voor de militaire bijdrage ter bescherming van de belangen van het koninkrijk» niet gewijzigd. Hetzelfde geldt voor de in dit rapport omschreven doelstelling voor het materieelbeleid. Door veranderingen in de krachtsverhoudingen ten nadele van de NAVO zijn met de Defensienota van 1974 wijzigingen aangebracht in het defensiebeleid. Bij het uitbrengen van die defensienota is besloten de personeelsbudgetten met ongeveer 20% te verminderen teneinde meer ruimte te scheppen voor investeringen om achterstanden in de materiële uitrusting in te lopen. De verwezenlijking van dat beleid heeft uiteraard invloed gehad op het materieelbeleid. Op grond van de zich voor het Westen ongunstig ontwikkelende krachtsverhoudingen en gelet op de achterstand in de materiële uitrusting heeft in 1979 ook de Nederlandse Regering ingestemd met het voornemen van de NAVO de defensie-uitgaven met ingang van 1979 jaarlijks met omstreeks 3% reëel te doen stijgen. Hierbij zij overigens aangetekend dat het Nederlandse defensieplan al voorzag in een groei van 2,3% tot 2,7% tot en met 1983. Sedert 1974 is bij het materieelbeleid het accent sterk komen te liggen op investeringen voor de verwerving van nieuw materieel. In een betrekkelijk korte periode is veel materieel vervangen. Nog steeds wordt een vrij omvangrijke hoeveelheid wapensystemen en ander nieuw materieel bij de krijgsmachtdelen ingevoerd. Dit geldt naar verwachting ook voor de eerstkomende jaren. Met name voor grote projecten ligt een aanzienlijke periode tussen het tijdstip van het bestellen en het voltooien van het invoeren van het materieel bij de krijgsmachtdelen. Een gefaseerde invoering van bij voorbeeld nieuwe fregatten, tanks en gevechtsvliegtuigen vergt een betrekkelijk groot aantal jaren. Zulks betekent dat bestelling voor een lange tijdsduur financiële verplichtingen met zich meebrengt. Het gevolg is dat steeds een aanmerkelijk beslag is en wordt gelegd op de voor nieuw materieel beschikbare financiële middelen voor de eerstkomende jaren, wat het opvangen van kortingen en andere financiële tegenvallers binnen de gelden beschikbaar voor het uitvoeren van het materieelbeleid (het meest flexibele deel van het defensiebudget), vooral op korte termijn, schier onmogelijk maakt. Enig soelaas biedt het plaatsen van jaarlijkse deelbestellingen en het nemen van opties, doch uitsluitend in die gevallen waaraan geen andere financiële nadelen kleven. Deze mogelijkheden worden zoveel mogelijk benut. Voor zover materieel nog niet is besteld, maar invoering ervan wel in de plannen is opgenomen, kan binnen zekere grenzen ruimte worden gevonden door projecten in de tijd te verschuiven. Dat biedt echter in het algemeen nauwelijks oplossing voor acute financiële problemen. Weliswaar levert dat voor enige tijd financiële ruimte op door het achterwege blijven van betalingen voor dat nieuwe project. Daartegenover staan extra kosten in de exploitatiesfeer, die juist aan het eind van de levenscyclus bijzonder hoog liggen. Een voorbeeld daarvan zijn de excessief gestegen exploitatiekosten van de Neptune, voorafgaande aan de vervanging door de Orion. Het behoeft nauwelijks betoog dat door het, door een aantal oorzaken, achterblijven van de defensie-uitgaven bij de verwachte 3% reële groei, waarvan ook in de materieelplanning is uitgegaan, de problematiek alleen maar is vergroot. Voor het overige legt de sociaal-economische situatie een zekere druk op de meest doelmatige besteding van gelden die voor materieelinvesteringen zijn bestemd. Het plaatsen van een opdracht in Nederland (productie dan wel coproductie) om redenen van werkgelegenheid of industrie-politieke overwegingen brengt in het algemeen in vergelijking met aanschaffing in het buitenland meerkosten met zich mee die, in tegenstelling tot het in 1974 in de defensienota neergelegde uitgangspunt, voor een deel ten laste zijn gekomen van het defensiebudget.

2. Licht, zoals al uiteengezet, tot dusver het accent in het materieelbeleid op de investeringen, te verwachten valt dat in de toekomst de exploitatie-sector meer aandacht zal gaan krijgen. Het beleid is er in toenemende mate op gericht een evenwichtige en verantwoorde exploitatie te bereiken met de beschikbare financiële middelen. Een extra reden daaraan meer aandacht te schenken vormen de in de laatste jaren sterk gestegen exploitatiekosten. Niet uit het oog mag worden verloren dat binnen het geheel van kosten dat samenhangt met de levensduur van een wapensysteem (de zogeheten levensduurkosten) de exploitatie-uitgaven een veelvoud bedragen van de daaraan voorafgaande investeringsuitgaven. Het op gang gebrachte en verder te vervolmaken beleid beoogt het materieel een zo groot mogelijke operationele waarde te laten behouden tegen zo gering mogelijke levensduurkosten. Om dit te bereiken zal het beleid zich meer dan voorheen moeten richten op beheersing van het materieelproces als geheel en daarbinnen meer in het bijzonder op beheersing van de kosten die samenhangen met de verzorging van het materieel. Als zodanig wordt het materieelbeleid een meer systeem- en procesgericht denken en handelen. Vooralsnog is daarbij een complicerende factor, dat als gevolg van zeer beperkte ruimte die de investeringen daarvoor laten, noodzakelijke ombuigingen voor een deel ook ten laste zijn gebracht van de exploitatie-uitgaven. Dat bemoeilijkt de totstandkoming van een meer ideaal en evenwichtig materieelbeleid.

3. In de programmaconclusies die ten grondslag liggen aan het kabinet Van Agt II is vastgelegd, dat de defensie-inspanning gericht blijft op de uitvoering van het Nederlands aandeel in het defensieprogramma van de NAVO op lange termijn. Dat programma loopt door tot in de negentiger jaren. Hiermee wordt beoogd extra aandacht te besteden aan de tekortkomingen in de gemeenschappelijke verdediging. Het door Nederland aanvaarde aandeel in het programma op lange termijn is opgenomen in de meerjarenplannen van Defensie. Bij de regeringsverklaring van het kabinet Van Agt II is door de Minister-President aan de Kamer meegedeeld, dat het kabinet zich realiseert dat gezien de sociaal-economische problemen het moeilijk is deze plannen te verwezenlijken. Nochtans is het duidelijk dat de passage in het regeerakkoord geen wezenlijke afwijking van het beleidsvoornemen met betrekking tot het LTDP, waarmee een rechtstreeks verband bestaat met het materieelbeleid, toestaat. Te meer daar Nederland zich in het verband van de NAVO heeft voorgenomen een actief beleid te voeren gericht op veiligheid en wapenbeheersing, in het bijzonder op het terugdringen van kernwapens, blijft terwille van de verwezenlijking van die laatste doelstelling en de geloofwaardigheid van het Nederlandse veiligheidsbeleid binnen de NAVO een gedegen conventionele bijdrage aan de bondgenootschappelijke verdediging een vereiste. Bij de regeringsverklaring van het kabinet Van Agt III is door de Minister-President tot uiting gebracht dat het interimkabinet zich zal blijven oriënteren op de programmaconclusies die ten grondslag lagen aan het vorige kabinet.

Evaluatie van de instrumenten

4. *Organisatie.* Binnen Defensie wordt al enige tijd gewerkt aan een evaluatie van het functioneren van de in 1976 gereorganiseerde topstructuur. Op mogelijke resultaten van deze evaluatie, die voor een deel betrekking heeft op de ministeriële organisatie-eenheden binnen het functiegebied materieel, kan nu nog niet worden vooruitgelopen. Het doel blijft een logische en optimale verdeling van taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden die voldoende ruimte laat voor invloeden vanuit andere functiegebieden.

5. Richtlijnen en procedures om het materieelproces te beheersen

a. *Algemeen.* De richtlijnen en procedures binnen het functiegebied materieel hebben tot doel het materieel-logistieke proces als geheel beheersbaar te doen zijn. Met het oog op de toekomst staat daarbij de beheersing van de levensduurkosten centraal. Dat betekent dat daaraan extra aandacht moet worden besteed in de verschillende fasen van het materieelproces afzonderlijk, alsmede aan hun onderlinge samenhang. Om dit te bereiken zal het gehele materieelproces van keuze, verwerving, verzorging en afstoting moeten worden opgezet op basis van systeemmanagement.

b. *Materieelkeuze.* Met betrekking tot de materieelkeuze is een meer gesystematiseerde beschouwing van de criteria, die daarbij een rol spelen, gewenst. Nadere analyse van de wijze waarop en de omstandigheden waaronder het materieel moet kunnen worden gebruikt, de inzetbaarheid, de bedrijfszekerheid, de levensduur en de relevante personele en financiële criteria is vereist. Dat zal naar verwachting de mogelijkheid bieden om, nog meer dan tot nu toe het geval is geweest, het belang van elk van deze criteria bij de materieelkeuze te kunnen wegen. Vooral over de te verwachten exploitatiekosten van in te voeren wapensystemen zal meer inzicht moeten worden verworven. Mede daarom zal het beleid in de komende jaren meer zijn toegespitst op beperking van een ongewenste verscheidenheid aan uitrustingstukken, deelsystemen en samenstellende delen. Dat beleid beperkt zich overigens niet alleen tot de projecten van de krijgsmachtdelen, maar strekt zich ook uit tot de internationale samenwerkingsprojecten. Nederland zal zich daarom extra inspanningen getroosten om optimaal voordeel te verkrijgen uit standaardisatie.

c. *Materieelverwerving.* De verwerving is beleidsmatig goed gefundeerd en gestructureerd door specifieke wetten en reglementen. Waar mogelijk zal de verwerving nog meer worden ingebed in een overheidsaanschaffingsbeleid. Voordelen kunnen worden bereikt door een verdere toepassing van Single Service Procurement en verdere inschakeling van organisaties zoals het Rijksinkoopbureau.

d. *Materieelverzorging.* Ten aanzien van de materiële verzorging zullen bevoorrading en onderhoud worden verbeterd onder meer door schaalvergroting en het opvoeren van de produktiviteit. Schaalvergroting zal alleen daar worden nagestreefd waar het een doeltreffend optreden van de krijgsmacht niet kan schaden. Voordelen kunnen worden bereikt door een verdergaande specialisatie en taakverdeling binnen een krijgsmachtdeel en tussen de krijgsmachtdelen onderling in de materieelverzorging. Een mogelijkheid biedt ook een verdere toepassing van Single Service Management. Tevens zal het in de toekomst wellicht mogelijk zijn op grotere schaal bepaalde materieelverzorgingstaken bij de civiele industrie uit te besteden. Dat zal overigens alleen kunnen gebeuren als de voordelen daarvan zijn vastgesteld aan de hand van een kosten/baten-analyse. Ook moet rekening worden gehouden met een verantwoord personeelsbeleid bij de defensiebedrijven. Overigens kan ook de verdergaande standaardisatie binnen de NAVO nog voordelen opleveren. Opvoering van de produktiviteit kan worden bereikt door het verder toepassen van moderne managementtechnieken, mechanisering en automatisering. Tevens bestaat de indruk dat de afstemming van de bedrijfs capaciteit op het werkaanbod nog kan worden verbeterd. Door het verder doorvoeren van het NAVO-codificatiesysteem en door optimaal gebruik te maken van de mogelijkheden van dat systeem kan de doelmatigheid in de materieelverzorging worden opgevoerd.

e. *Materieelafstoting.* Het afstoten van materieel is met uitzondering van munitie beleidsmatig en procedureel nog niet goed onderbouwd. De procedures bij de krijgsmachtdelen zijn zeer verschillend en moeten nog op

elkaar worden afgestemd. Voorts dient het afstoten van materieel planmatig te worden opgezet. Bundeling van de af te stoten goederen uit de drie krijgsmachtdelen en een meer overwogen samenstelling van het pakket aan goederen zou voordelen kunnen bieden. Door in de planning rekening te houden met een eventuele vervolgbestemming van af te stoten materieel kan een doelmatiger verhouding worden verkregen tussen investeringen, uitgaven voor onderhoud en opbrengsten bij verkoop van het materieel.

f. *Kwaliteitszorg.* De kwaliteitszorg heeft grote aandacht. Deze is gericht op het waarborgen van de kwaliteit van het materieel en van de materieel-logistieke taakuitvoering. Het kwaliteitszorgsysteem zal in de komende jaren verder worden uitgebouwd. Alhoewel nog voor verbetering vatbaar, is het systeem van kwaliteitszorg van de krijgsmacht van dien aard dat het een voorbeeldfunctie heeft voor het bedrijfsleven.

g. *Informatievoorziening.* Om een doelmatiger materieelbeleid te verwezenlijken bestaat de behoefte aan informatiesystemen, die betrekking zullen hebben op het gehele materieelproces. Dat zal het inzicht in de levensduurkosten vergroten en daarmee de kosten beter beheersbaar maken. Op dit moment zijn informatiesystemen in ontwikkeling, die nadere gegevens bevatten over beschikbaarheid, onderhoudbaarheid, bedrijfszekerheid, storingsoorzaken en exploitatiekosten van het materieel. Een verdere uitbouw en toepassing van deze systemen is gepland. Alvorens met behulp van deze informatiesystemen financiële voordelen in het materieel-logistieke proces kunnen worden behaald, zal prioriteit moeten worden gegeven aan investeringen voor dergelijke geautomatiseerde systemen.

6. *Overlegstructuren.* De werkgroep heeft zich in het korte tijdsbestek dat ter beschikking stond, niet in kritische zin gebogen over de nationale en internationale overlegstructuren. De nationale overlegstructuren binnen de materieelsector zijn ingesteld om in breder verband doelmatiger te kunnen werken en tegelijkertijd ook de belangen van andere betrokken ministeries en het bedrijfsleven zo veel mogelijk tot hun recht te laten komen. De indruk bestaat dat zij hun nut afwerpen. De internationale overlegstructuren op materieelgebied zijn alle uiteraard gericht op het verkrijgen van een betere afstemming van het materieelbeleid van de bondgenoten onderling. Hoewel tot op heden de resultaten vaak achter zijn gebleven bij de verwachtingen, zijn en blijven het de meest aangewezen fora om activiteiten te kunnen bevorderen die zowel een doeltreffend als doelmatig functioneren beogen. Zij alleen kunnen bij voorbeeld internationale standaardisatie, taakspecialisatie, grootschaliger aanschaffing en onderhoud van materieel tot stand brengen. Verdere verbetering is slechts te bereiken door internationaal overleg op politiek niveau.

Evaluatie van deelgebieden van het materieelbeleid

7. *Inleiding.* In opdracht van de werkgroep is nog een aantal onderwerpen binnen het functiegebied materieel aan een nadere evaluatie onderworpen geweest. De belangrijkste bevindingen worden hierna aangegeven.

8. *Onderzoek en ontwikkeling.* Bij de deelstudie is alleen onderzoek en ontwikkeling gericht op concrete materieelprojecten in beschouwing genomen. Het (toegepast) wetenschappelijk onderzoek is in deze heroverwegingsronde in beschouwing genomen, door de «Interdepartementale Werkgroep Wetenschappelijk Onderzoek», zodat daaraan hier geen aandacht wordt besteed.

Op concrete projecten toegespitst onderzoek en ontwikkeling gebeurt in Codema-verband in het kader van het innovatiebeleid en in opdracht van de krijgsmachtdelen. De Codema besteedt vooral aandacht aan de ontwik-

keling van nieuw materieel met als neven doelstelling een gunstige concurrentiepositie voor de Nederlandse industrie te bereiken. De te maken kosten worden gelijk verdeeld over Defensie, Economische Zaken en de betrokken industrie. Het aandeel van Defensie in het Codema-budget bedraagt per jaar f 8 mln. Gelet op de doelstelling van de Codema wordt het onderzoek en de ontwikkeling vrijwel volledig door de industrie uitgevoerd. Hetzelfde geldt voor onderzoek naar en ontwikkeling van materieel in het kader van het innovatiebeleid bij Economische Zaken. Defensie draagt voor ongeveer f 1 mln. per jaar bij. Al het overige onderzoek en ontwikkeling, gericht op concrete projecten, wordt verricht in opdracht van de krijgsmachtdelen. Deze opdrachten zijn nagenoeg geheel uitbesteed bij de industrie. In de periode 1980–1982 is daarmee jaarlijks ongeveer f 20 mln. gemoeid. Met inbegrip van het wetenschappelijk onderzoek wordt door Defensie jaarlijks f 100 mln. uitgegeven, wat op een totaal materieel-budget van ongeveer f 5 mld. gulden neerkomt op 2% van dat budget. Bij de werkgroep heeft de indruk post gevat, dat intensivering van onderzoek en ontwikkeling meer zou bijdragen aan de verwezenlijking van de doelstelling van het materieelbeleid. Zonder nadere studie kan daartoe echter niet op gefundeerde wijze worden geconcludeerd.

9. *Inschakeling Rijksinkoopbureau (RIB).* Goederen van algemene aard, die ook regelmatig ten behoeve van andere rijksinstellingen worden aangeschaft en waaraan weinig of geen specifieke militaire of bedrijfstechnische eisen zijn gesteld, worden in het algemeen via het RIB verworven. In 1980 en in 1981 heeft het RIB voor Defensie achtereenvolgens voor f 167 en f 185 mln. aan goederen aangeschaft. Het RIB brengt voor goederen die het in voorraad heeft, een opslag van 22% in rekening om de daarvoor gemaakte kosten te dekken. Toch is het, ondanks die opslag, voordeliger deze goederen via het RIB aan te schaffen door de grote omzet van deze artikelen bij die instelling. Het RIB brengt nog geen bemiddelingskosten in rekening voor overige goederen die door zijn tussenkomst worden aangeschaft. In de nabije toekomst zullen naar verwachting dergelijke kosten in rekening worden gebracht. Bij Defensie bestaat de bereidheid bij de verwerving van goederen het RIB te betrekken. Dat bureau is vooralsnog niet voldoende toegerust om alle goederenpakketten, die Defensie door bemiddeling van deze instelling zou willen aanschaffen, over te nemen. Bovendien kan het RIB thans niet tegemoet komen aan de wens van Defensie geleverde artikelen te voorzien van een artikelcodificatie. Deze is nodig voor de grotendeels geautomatiseerde bevoorrading bij Defensie. Overigens wordt de inschakeling van het RIB bij de verwerving van specifiek militair materieel niet overwogen. Het RIB beschikt immers niet over de noodzakelijke kennis. Zelfs al zou men personeel met die kennis van Defensie overnemen dan nog moet de defensie-organisatie over de noodzakelijke «know how» blijven beschikken met het oog op het operationeel gebruik en het inzetbaar houden van dat materieel. Inschakeling van het RIB bij de verwerving van specifiek militair materieel kan slechts tot meerkosten leiden.

10. *Single Service Management (SSM) en Single Service Procurement (SSP).* Zoals al in deel A van dit rapport aangegeven, kunnen de begrippen SSM en SSP het eenvoudigst worden omschreven als interservice-samenwerkingsvormen, waarbij goederen die bij meerdere krijgsmachtdelen in gebruik zijn door één krijgsmachtdeel voor de gehele defensie-organisatie worden aangeschaft (SSP). Wordt aan dat krijgsmachtdeel vervolgens ook nog het beheer van die goederen toevertrouwd, dan is er sprake van SSM. Ongeveer 7% van het totale door Defensie gevoerde artikelassortiment is onderworpen aan de procedures en regelingen van de SSM- en SSP-samenwerking.

Alhoewel een uitbreiding van SSP- en SSM-pakketten in de rede ligt, zijn er een aantal knelpunten die verwezenlijking op korte termijn in de weg

staan. De voornaamste handicap is het vrijwel ontbreken van mogelijkheden aan te sluiten op de geautomatiseerde aanvraag- en verstrekkingssystemen van de krijgsmachtdelen, veroorzaakt door de systeemverschillen. Een met de hand gevoerde administratie is relatief duur en tijdrovend. Het op elkaar laten aansluiten van deze geautomatiseerde systemen bij de krijgsmachtdelen is inmiddels op gang gebracht, maar vergt tijd en gespecialiseerd personeel. Door fricties op de arbeidsmarkt doen zich grote problemen voor bij het aantrekken van dit personeel. Met name in het SSM-pakket doen zich bij de nu gevoerde handadministratie interpretatieverschillen voor inzake de verrekening. Ook zijn opslagruimten veelal niet berekend voor de interservice-opslag van goederen. Door het opvoeren van SSM- en SSP-activiteiten kunnen personele problemen ontstaan omdat dan personeel moet worden herschoold, of elders moet worden te werk gesteld. Het kwantificeren van de voordelen verbonden aan uitbreiding van de SSM- en SSP-activiteiten is door het nog moeten hanteren van een handadministratie lastig. Op middellange termijn is volgens een ruwe schatting jaarlijks een vermindering van de kosten te bereiken van f 7 à f 10 mln. Een vergelijking met de bondgenoten op dit gebied leert, dat met name de Verenigde Staten, de Bondsrepubliek Duitsland en Denemarken ver gevorderd zijn met deze interservice-samenwerkingsvormen. Deze landen voeren een zeer stringent beleid op het gebied van standaardisatie zowel voor systemen, deelsystemen als voor artikelen. Bovendien worden daar de mogelijkheden van het NATO-codificatiesysteem beter benut. Met betrekking tot onroerende goederen wordt veel gebruik gemaakt van SSM en SSP sedert de reorganisatie van de Directie Gebouwen Werken en Terreinen (DGWT). Ook wordt samengewerkt met de Rijksgebouwendienst en Rijkswaterstaat.

11. *Marinescheepsbouw.* Traditioneel worden schepen voor de Koninklijke Marine zoals mijnenvegers, onderzeeboten en fregatten bij Nederlandse werven gebouwd. De vraag rijst of met deze handelwijze wordt voldaan aan de eisen, die het defensiematerieelbeleid en het nationale economische en financiële beleid stellen. Daarbij gaat het vooral om de concurrentiestelling, internationale samenwerking, de inschakeling van de Nederlandse industrie, innovatiebeleid, regiobeleid etc. Het plaatsen van opdrachten bij Nederlandse werven, met de daaraan verbonden doorwerking naar Nederlandse onderleveranciers, komt duidelijk ten goede aan de nationale economie en met name de werkgelegenheid. Voorts gaat het om technisch hoogwaardige produkten (innovatie), die ook internationaal de aandacht trekken qua ontwerp, uitvoering en prijsstelling. Genoemd kunnen worden de exportmogelijkheden van de tripartite mijnenjager, S-fregatten en onderzeeboten, waarbij overigens ook inzichten met betrekking tot de uitvoer van hoogwaardige wapensystemen een belangrijke rol spelen. Op het eerste gezicht lijkt bij het bouwen van marineschepen op Nederlandse werven het aspect internationale materieelsamenwerking niet of nauwelijks aan de orde te komen. Dat is echter onjuist. Bij internationale samenwerking op het gebied van defensiematerieel heeft ook Nederland een zekere inbreng in het totale scala van defensieprodukten. Logischerwijze wordt bij die vorm van samenwerking in de eerste plaats gedacht aan produkten met de ontwikkeling, ontwerp, produktie en marketing, waarmee Nederland ruime ervaring heeft opgedaan. Ook andere landen erkennen, dat bij samenwerking op materieelgebied, een zeker evenwicht moet bestaan in de inbreng van de lid-staten. De in Nederland gebouwde schepen bestaan dan ook, nog afgezien van technische redenen, niet uitsluitend uit Nederlandse componenten. Vele toelieferingen met name op het gebied van gasturbine-voortstuwing en wapensystemen komen uit het buitenland. Het zijn juist deze elementen die garant staan voor de interoperabiliteit en de internationale logistieke ondersteuning die tijdens de levensduur van het schip van overheersend belang zijn. Een groot aantal van de hier genoemde componenten zijn het resultaat van intensieve internationale samenwerking.

Door de doorgevoerde samensmelting van de Nederlandse marinescheepsbouw, is formeel geen sprake van concurrentiestelling bij het plaatsen van de opdracht voor scheepsbouw. Nationaal gezien, beschikt bij voorbeeld RSV vrijwel over een monopoliepositie wat betreft bouw van fregatten en onderzeeboten.

Om prijsopdrijving te voorkomen is, in nauw overleg met de betrokken industrie, een systeem ontwikkeld waarlangs door accountantsonderzoek voor, tijdens en na de bouw een zeer goed inzicht is ontstaan in de prijsopbouw en beheersing van de kosten. Dat er sprake is van een concurrerend produkt, blijkt uit de internationale afzet van Nederlandse marineschepen (export naar Griekenland en Indonesië, mogelijke levering aan Portugal).

De conclusie is gewettigd dat het plaatsen van opdrachten voor marineschepen bij Nederlandse werven voldoet aan daaraan te stellen eisen.

12. *Het plaatsen van defensie-orders in binnen- dan wel buitenland.* De goederen, die door Defensie worden aangeschaft, zijn in het algemeen te onderscheiden in RIB-goederen, niet-specifiek militaire goederen en specifiek militaire goederen. Het spreekt voor zich, dat bij de aanschaffing doelmatigheid voorop staat. Voor de aanschaffing van niet-specifiek militaire goederen geldt de Wet overheidsopdrachten, waaraan ondermeer het non-discriminatiebeginsel overeenkomstig EG-richtlijn 77/62 ten grondslag ligt. De voorgenomen aanschaffing van deze goederen moet worden gepubliceerd met inbegrip van de te hanteren gunningscriteria zoals prijs, kwaliteit en levertijd. Of een dergelijke order in het binnen- of buitenland wordt geplaatst, is uitsluitend afhankelijk van de mate waarin een potentiële leverancier voldoet aan de gepubliceerde gunningscriteria. Het plaatsen van orders van RIB-goederen door het inkoopbureau zelf en andere niet specifieke militaire goederen door Defensie, gebeurt geheel overeenkomstig de hierboven genoemde wettelijke regelingen. Op het aanschaffen van specifiek militair materieel rust geen publikatieverplichting. Uiteraard moet hierbij wel het doelmatigheidsprincipe worden toegepast. Op grond daarvan voert Defensie een aanschaffingsbeleid dat is gebaseerd op commerciële en technische overwegingen en waarbij in beginsel geen voorkeur bestaat voor het kopen in Nederland of in het buitenland. De opdracht wordt in het algemeen geplaatst bij degene die zijn produkt op de voor Defensie meest doelmatige wijze kan leveren.

Nochtans wordt in een aantal gevallen door het kabinet om redenen van werkgelegenheid of uit industrie-politieke overwegingen besloten daarvan af te wijken en bij voorbeeld gehele orders dan wel delen van orders in de vorm van coproductie of licentieproductie tegen meerkosten in Nederland te laten uitvoeren. In de defensienota van 1974 is als uitgangspunt neergelegd dat dergelijke meerkosten in het algemeen niet ten laste mogen worden gebracht van Defensie. Daaraan ligt de gedachte ten grondslag dat gelden die op de defensiebegroting staan, primair zijn bestemd ten behoeve van de defensie-inspanning. Defensie pleit er dan ook voor deze voor het defensiebudget oneigenlijke meerkosten zichtbaar te maken en toe te rekenen aan departementen voor het bereiken van welks beleidsdoelstelling deze meerkosten primair worden gemaakt. Voor zeven grote aanschaffingsprojecten zijn in de jaren 1975–1981 in verband met coproductie dan wel productie in licentie in Nederland meerkosten betaald. In het totaal was met die projecten f 5,4 mld. gemoeid. Van dit bedrag zijn 728 mln. te beschouwen als meerkosten. Daarvan zijn f 234 mln. gecompenseerd door Economische Zaken en Sociale Zaken en f 134 mln. door middel van exogene financiering. In tegenstelling tot het in de defensienota 1974 neergelegde uitgangspunt zijn derhalve f 360 mln. ten laste gekomen van Defensie. Daartegenover staan coproductieverplichtingen door buitenlandse leveranciers aangegaan, ter waarde van ongeveer f 2,5 mld. gulden en een licentieproductie van f 500 mln.

Deze bedragen zijn ten goede gekomen van de Nederlandse industrie.

Naar verwachting zullen ook in de toekomst te bedingen coproductie-orders danwel producties in licentie 10–15% meerkosten met zich meebrengen. Het maken van die meerkosten behoeft overigens niet per definitie ondoelmatig te zijn voor het bereiken van de doelstellingen van de rijksoverheid als geheel. Wel zij aangetekend dat binnen de rijksbegroting voor deze kosten geen voorziening is getroffen.

13. *Materiële inzetbaarheid.* Aan de materiële inzetbaarheid is al aandacht geschonken in de laatste paragrafen van deel A van dit rapport, omdat dit het instrument bij uitnemendheid is aan de hand waarvan de doeltreffendheid van het materieelbeleid kan worden gemeten. De vraag die nog overbleef is of die doeltreffendheid op een doelmatige wijze tot stand komt. In de eerste paragrafen van deel B is aangegeven of en zo ja langs welke wegen de doelmatigheid kan worden verbeterd. Om definitieve conclusies te trekken staan dienaangaande vooralsnog onvoldoende gegevens ter beschikking. Wel bestaat de verwachting dat besparingen zullen optreden bij de betere beheersing van de levensduurkosten.

14. *Uitbesteden hoger onderhoud.* Hoger onderhoud is dat onderhoud dat niet bij de operationele eenheden gebeurt. Met het hoger onderhoud zijn jaarlijks 6 623 000 manuren gemoeid. Daarvan wordt momenteel 82½% bij de eigen defensiebedrijven uitgevoerd (inbesteding) en 17½% wordt uitbesteed. Hiervan komt 15% bij de civiele industrie in Nederland terecht en 2½% buiten Nederland. Op basis van prijspeil 1981 bedragen de kosten bij de defensiebedrijven jaarlijks:

- personele kosten f 374 mln.;
- materiaalverbruik f 136 mln.;
- afschrijving en onderhoud aan duurzame produktiemiddelen f 25 mln.;
- onderhoud aan gebouwen en terreinen f 13 mln.

Het uitbesteden van hoger onderhoud vergt thans per jaar f 120 mln. Bij Defensie is een onderzoek uitgevoerd door de Stuurgroep Studie Defensiebedrijven in de jaren tachtig (SDB '80). Deze stuurgroep heeft een aantal aanbevelingen gedaan die door de Stuurgroep Implementatie Studie Defensiebedrijven in de jaren tachtig (SISDB '80) op hun uitvoerbaarheid worden gezien. Een van de onderwerpen die daarbij centraal staat, is een onderzoek naar de mogelijkheden tot verdergaande privatisering van het hoger onderhoud. Om tot een verantwoorde keuze te geraken ten aanzien van inbesteding danwel uitbesteding worden de volgende uitgangspunten in acht genomen:

- het onderhoud moet gedurende de gehele levensduur van het materieel kunnen worden gegarandeerd, om de operationele eenheden in staat te stellen hun taak uit te voeren (militair-operationeel criterium);
- het onderhoud moet zo doelmatig mogelijk worden uitgevoerd (economisch criterium);
- er moet rekening worden gehouden met de grenzen, die een verantwoord personeelsbeleid stelt.

Het onderzoek zal uiterlijk 1985 moeten zijn afgerond. Daarvoor moet echter voldoende deskundig personeel ter beschikking komen. Het ligt in de verwachting dat verdergaande uitbesteding tot besparingen zal kunnen leiden. Volledige privatisering van het hoger onderhoud moet echter uitgesloten worden geacht.

Daarbij speelt met name het militair-operationele criterium een doorslaggevende rol. Gelet op de bedrijfsgrootte van vergelijkbare civiele bedrijven wordt de schaalomvang van de defensiebedrijven zodanig geacht dat moderne bedrijfsvoering kan worden gegarandeerd. Voorts moet niet worden vergeten, dat defensiebedrijven geen winstopslag heffen. De studie zal nader moeten aangeven in welke mate privatisering van het hoger onderhoud militair, economisch en uit oogpunt van personeelsbeleid mogelijk is.

15. *Het reservedelen beleid.* Het aantal beschikbare reservedelen bepaalt in hoge mate de materiële inzetbaarheid. Er valt onderscheid te maken in de aantallen reservedelen die nodig zijn in vreedstijd en anderzijds de door het bondgenootschap voorgeschreven aan te houden hoeveelheden reservedelen voor crisis- en oorlogstijd. Voor wat betreft de benodigde hoeveelheden reservedelen in vreedstijd wordt bij de aanschaffing van een wapensysteem aan de hand van onderzoek en gegevens, verstrekt door de leverancier, een eerste basispakket aangeschaft om de krijgsmacht vervolgens in staat te stellen nauwkeurige gebruiksgegevens te verkrijgen op basis waarvan dan verdere bestellingen kunnen worden gedaan. Om de inzetbaarheid in oorlogstijd te kunnen garanderen, wordt in NAVO-verband (evenals bij voorbeeld bij munitie) een minimum voorraad vastgesteld die te allen tijde aanwezig moet zijn om het gevecht gedurende een bepaalde periode te kunnen voeren. Besparingen zijn voornamelijk te bereiken door standaardisatie, waardoor de omvang van het reservedelenpakket kan worden teruggebracht, alsmede door het tijdig inspelen op het moment waarop naar verwachting materieel kan worden afgestoten, zodat de oorlogsvoorraad min of meer kan worden opgesoupeerd. Voorts zou een uitbreiding van samenwerkingsvormen zoals SSP en SSM en verdergaande automatisering nog voordelen kunnen bieden. Het is echter niet reëel te verwachten dat op korte termijn op de aanschaf van reservedelen kan worden bespaard, gelet op de thans bestaande belangrijke tekorten aan reservedelen bij de krijgsmacht.

16. *Materieelafstoting.* Bij afstoting van goederen kan een onderscheid worden gemaakt tussen goederen met en zonder restwaarde. De verkoop van goederen met een restwaarde loopt via de Dienst der Domeinen onder verantwoordelijkheid van de Minister van Financiën. De goederen zonder restwaarde stoot Defensie zelf af. Binnen het materieelbeleid heeft niet alleen de afstoting, maar ook de afvoer van het materieel tot dusver beleidsmatig nog weinig aandacht gekregen. De procedures van de verschillende krijgsmachtdelen zijn niet of nauwelijks op elkaar afgestemd. Dit behoeft verbetering door interservice samenwerking. Deze bestaat alleen voor af te stoten munitie. Er bestaan plannen binnen Defensie een interservice groep in te stellen die de opdracht zou moeten krijgen alle organisatorische zaken van de materieelafstoting nader te bezien en die tevens aandacht zou kunnen besteden aan het minimaliseren van de oplopende kosten verbonden aan het afstoten van goederen zonder restwaarde. Een planmatiger aanpak is geboden. Zo zou in een vroegtijdig stadium kunnen worden vastgesteld of en zo ja welke vervolgbestemming het af te stoten materieel wanneer kan krijgen. Langs deze weg zal het mogelijk zijn meer dan tot nu toe volledige systemen met toebehoren, documentatie en reservedelen als één pakket te verkopen. Ook de onderhoudsinspanning kan daarop worden toegespitst. Op deze wijze lijkt het mogelijk een doelmatiger verhouding te krijgen tussen investeringen, uitgaven voor onderhoud en de verkoopopbrengsten, terwijl voorts onder meer de kosten voor opslag kunnen worden verminderd. De te behalen financiële voordelen zijn nog niet te kwantificeren. Een nader onderzoek is een vereiste. Voorts lijkt het uit een oogpunt van doelmatigheid gewenst, nader te bezien of het voor de rijksoverheid wellicht niet voordeliger zou zijn de verkoop zelf van toch in hoofdzaak specifiek militaire goederen door Defensie te laten uitvoeren. Daartoe is nader interdepartementaal onderzoek tussen de meestbetrokken ministeries nodig.

17. *Gevolgen van uitgaven in de materieelsector op andere doelstellingen van het overheidsbeleid.* Een groot deel van de materiële uitgaven wordt in het binnenland besteed. De defensie-opdrachten bestrijken vele sectoren van de industrie, de voornaamste zijn onder meer de scheepsbouwindustrie, de elektronische sector en de voedings- en textielindustrie. Dat vormt een belangrijke impuls voor de industrie en werkgelegenheid. In de bouwsector

besteedt Defensie bij voorbeeld jaarlijks ongeveer f 450 mln. vooral in economisch zwakke regio's. Een belangrijk deel voor materieelinvesteringen in het buitenland vloeit weer terug naar de nationale economie in de vorm van directe en/of indirecte compensatie-orders bij de Nederlandse industrie. De ontwikkeling en productie van vaak hoogwaardige technologische systemen levert in tal van gevallen toepassingsmogelijkheden op voor de civiele industrie waarmee een bijdrage wordt geleverd aan het innovatiebeleid.

Toepassing profijtbeginsel en privatisering

18. *Profijtbeginsel.* In zijn algemeenheid blijft de inzet van het defensiematerieel beperkt tot verwezenlijking van de hoofddoelstelling van het defensiebeleid. Toch voert de krijgsmacht in vreedstijd een aantal taken uit die zuiver beschouwd niet vallen onder de noemer «het leveren van militaire bijdrage ter bescherming van de belangen van het Koninkrijk». Deze taken hebben betrekking op dienstverlening aan derden, waarmee een algemeen belang wordt gediend. Defensie mag bij dit soort dienstverlening niet concurrerend optreden en de gemaakte extra kosten moeten worden vergoed.

19. *Privatisering.* De onderwerpen binnen het functiegebied Materieel, welke in deze heroverwegingsronde in het bijzonder zijn geëvalueerd, zijn tevens bezien op de mogelijkheden voor privatisering. Indien en voor zover al sprake is van gedeeltelijke privatisering is nagegaan of uitbreiding mogelijk is. De bevindingen van de werkgroep Defensie zijn gerapporteerd aan de werkgroep Privatisering die zich in het kader van de heroverwegingsronde meer in het bijzonder met deze materie heeft beziggehouden. Vooralsnog is vastgesteld dat met name verdere uitbesteding van hoger onderhoud een studie waard is, waarmee overigens al een aanvang is gemaakt.

Beleid in het buitenland

20. In grote lijnen vertoont het materieelbeleid in de andere NAVO-lidstaten veel gelijkenis met dat in Nederland. Doelstellingen met betrekking tot het materieelbeleid van de bondgenoten komen vrijwel overeen. Hetzelfde geldt voor de instrumenten die ter verwezenlijking van de doelstelling worden aangewend. Voor zover saillante verschillen zijn te constateren, beperken die zich tot de wijze waarop de instrumenten worden aangewend. Zo hebben bij voorbeeld in tegenstelling tot Nederland de Bondsrepubliek Duitsland en België de aanschaffing van het materieel voor de gehele krijgsmacht gecentraliseerd. Afhankelijk van onder meer de omvang van de krijgsmacht en de taken die daaraan eventueel ook buiten NAVO-verband kunnen worden opgedragen, de al dan niet aanwezigheid van een omvangrijke, soms genationaliseerde, wapenindustrie en de nationale visie op de industrie-politiek, treden voorts verschillen op in de mate waarin de eigen industrie bij de militaire productie wordt ingeschakeld. Zo nemen bij voorbeeld Noorwegen, Denemarken, Canada en België het standpunt in dat geen defensie-orders van enige omvang in het buitenland kunnen worden geplaatst, zonder dat daarvoor compensatie wordt verleend.

Portugal volgt dezelfde handelswijze. Binnen het gegeven tijdsbestek dat de werkgroep ter beschikking stond, is een min of meer uitgebreide vergelijking van het materieelbeleid van Nederland met de andere afzonderlijke lidstaten, achterwege gebleven. Enerzijds, omdat het accent binnen de heroverwegingsprocedure door de werkgroep is gelegd op het functioneren van de instrumenten binnen het Nederlandse materieelbeleid en anderzijds, omdat een systematische internationale vergelijking wordt bemoeilijkt door het in onvoldoende mate beschikbaar zijn van daartoe noodzakelijke gegevens.

BELEIDSARIANTEN (DEEL C)

Inleiding

1. Met het uitvoeren van het materieelbeleid is momenteel ongeveer f 5 mld. gemoeid. Het grootste deel van die gelden is bestemd voor het vervangen van verouderd dan wel voor het aanschaffen van nieuw materieel, nodig om de aan de krijgsmacht opgedragen taken te kunnen uitvoeren. Een ander belangrijk deel van de beschikbare financiële middelen wordt aangewend voor de exploitatie van het materieel. Er bestaat een nauw verband tussen investerings- en exploitatie-uitgaven. Lag tot voor kort beleidsmatig gezien het accent vooral op de investeringen, geleidelijk aan komen de levensduurkosten van het materieel in het beleid meer centraal te staan. Zo wordt het materieelproces meer tot één geheel wat vooral de doelmatigheid ten goede komt en tot besparingen kan leiden. De werkgroep heeft daartoe bij de evaluatie van het beleid in deel B van dit rapport al een aantal mogelijkheden aangereikt (zie deel B de punten 8 tot en met 10, alsmede 13 tot en met 16).

Eerste variant (de verplichte – 20% variant)

2. Binnen de heroverwegingsprocedure is een beleidsvariant verplicht die leidt tot een vermindering van het beschikbare budget met 20%. Dat houdt in dat volgens die variant binnen de materieelsector jaarlijks ongeveer f 1 mld. zou moeten worden bespaard. Een dergelijke besparing zou de taakuitvoering van de krijgsmacht ernstig aantasten. Voor besparingsvarianten die rechtstreeks de taken van de krijgsmacht beïnvloeden zij verwezen naar het eerste heroverwegingsrapport, deelrapport 4, Defensie, kamerstuk 16 625, nr. 9. Door de laatste jaren verslechterde financieel-economische situatie noodzakelijk gebleken ingrepen, is in de defensiebegroting een groot spanningsveld ontstaan tussen de beschikbare middelen en de opgedragen taken. Binnen Defensie wordt thans gewerkt aan een nieuwe Defensienota waarin het defensiebeleid voor de komende jaren zal zijn verwoord. Met de Defensienota zal stellig worden gepoogd dit spanningsveld te verkleinen. Als zodanig is het opstellen van de Defensienota te beschouwen als een geheel eigen heroverwegingsprocedure. Deze werkgroep heeft in deze heroverwegingsronde die taken van de krijgsmacht die in de eerste heroverwegingsronde zijn beschreven en geanalyseerd als een gegeven beschouwd.

Tweede variant (verdere doelmatigheidsverbetering)

3. Bij de bestudering van de deelonderwerpen is gebleken dat verdere doelmatigheidsverbeteringen besparingen kunnen opleveren. De volgende maatregelen zijn daarbij met name te noemen.

a. Uitbreiden van de interservice samenwerking (Single Service Management en Single Service Procurement) en daarmee het beter benutten van de mogelijkheden voor standaardisatie, zoals een intensiever gebruik van NAVO-codificatiesysteem.

b. Een planmatiger aanpak van de afvoer en afstoting van materieel zal kunnen leiden tot besparingen in de sfeer van het onderhoud en opslag van materieel en de verkoop van volledige systemen met toebehoren als één pakket zal de opbrengsten kunnen verhogen.

c. Een nauwere samenwerking bij de aanschaffing van niet specifiek militair materieel met het RIB en soortgelijke instellingen.

4. De met bovengenoemde maatregelen samenhangende besparingen zijn slechts ruw te schatten. De ramingen lopen uiteen van f 25 tot f 40 mln. op jaarbasis. Nochtans moet eerst aan een aantal voorwaarden zijn voldaan, zodat eerst op middellange termijn (ongeveer 5 jaar) uitzicht bestaat op besparingen in die orde van grootte. Weliswaar zijn al informa-

tiesystemen in ontwikkeling die nadere gegevens bevatten over beschikbaarheid, onderhoudbaarheid, bedrijfszekerheid, storingsoorzaken en exploitatiekosten van het materieel. Om een doelmatiger materieelbeleid te verwezenlijken, zal de geplande uitbouw en toepassing van dit soort geautomatiseerde systemen, waarmee bij voorbeeld ook de verschillende bevoorradingsystemen van de krijgsmachtdelen op elkaar kunnen worden afgestemd, prioriteit moeten krijgen. Dat vergt zowel middelen voor verdergaande automatisering als voor de werving van systeemanalysten en programmeurs. Voor de aanschaffing van de benodigde apparatuur zouden de ontbrekende financiële middelen moeten worden vrijgemaakt. Het aantrekken van automatiseringsdeskundigen blijft door spanningen op het desbetreffende deel van de arbeidsmarkt vooralsnog een ander knelpunt, maar ook het vrijmaken van materiedeskundigen binnen de defensie-organisatie die met de automatiseringsdeskundigen moeten samenwerken om verantwoord werk te kunnen afleveren. Naar schatting zullen in het totaal 25 man nodig zijn.

5. Met betrekking tot het afstoten van goederen beveelt de werkgroep aan in interdepartementaal verband een onderzoek in te stellen of het voor de rijksoverheid wellicht niet voordeliger zou zijn de verkoop van de specifiek militaire goederen door Defensie te laten uitvoeren.

Derde variant (uitbesteding onderhoudswerkzaamheden)

6. Hoewel op grond van vooral militair-operationele overwegingen volledige privatisering van het hoger onderhoud uitgesloten is, ligt het in de verwachting dat verdergaande uitbesteding tot besparingen zal kunnen leiden. Wel moet dan vast komen te staan dat uitbesteding van hoger onderhoud metterdaad doelmatiger zal zijn. Zo dit het geval zal blijken, zullen vanuit het oogpunt van verantwoord personeelsbeleid voorzieningen moeten worden getroffen ten behoeve van het personeel nu werkzaam bij de defensiebedrijven. Om meer inzicht te kunnen verkrijgen over de omvang van eventuele besparingen en de wijze waarop die kunnen worden bereikt, is voortzetting van het onderzoek door de Stuurgroep Implementatie Studie Defensiebedrijven geboden. De werkgroep beveelt de voortgang met deze studie ten zeerste aan. Nu is voorzien dat het onderzoek zeker niet voor 1985 zal zijn afgerond. Wil men dat bespoedigen dan zal daarvoor extra personeel moeten worden ingezet.

Vierde variant (steunverlening Nederlands bedrijfsleven)

7. Een geheel eigen probleem vormen de kabinetsbeslissingen die verplichten tot het plaatsen van orders bij de Nederlandse industrie wanneer die goederen tegen lagere prijs in het buitenland zouden kunnen worden gekocht, alsmede het tegen meerkosten laten uitvoeren van coproducties dan wel producties in licentie van delen van orders in het eigen land. In het verleden kwam de prijs van dit soort bestellingen 10 tot 15% hoger uit. De verwachting bestaat dat zulks in de toekomst niet anders zal zijn. Dat levert zowel voor Defensie als uit algemeen budgettair oogpunt problemen op. Voor Defensie zijn deze extra uitgaven veelal oneigenlijk in de zin dat de daarmee gemoeide gelden niet kunnen worden aangewend ten behoeve van de defensie-inspanning. Daarmee wil overigens niet zijn gezegd dat Defensie geen medeverantwoordelijkheid neemt voor werkgelegenheid, industriebeleid en innovatiebeleid in eigen land, namelijk wanneer daaraan door Defensie op voor haar doelmatige wijze kan worden bijgedragen. Een duidelijk voorbeeld daarvan is de marinescheepsbouw.

Budgettair gezien vormen deze meerkosten een probleem, omdat daarvoor in de begrotingen en de meerjarenramingen van de departementen die daaraan bijdragen geen voorzieningen zijn getroffen. Uit heroverwe-

gingsoogpunt valt aan te bevelen voor Defensie oneigenlijke meerkosten toe te rekenen aan de ministeries die eerst verantwoordelijk zijn voor het bereiken van de beleidsdoelstellingen waarvoor die kosten vooral worden gemaakt. Dat zou niet alleen de zuiverheid van het defensiebudget doch ook dat van de andere departementen ten goede komen. Opgemerkt zij dat voor de rijksbegroting als geheel hierdoor geen besparing optreedt, wel worden de mogelijkheden voor afweging van prioriteiten verbeterd.

De werkgroep acht het gewenst in het kader van de heroverwegingen een nader onderzoek in te stellen naar het effect en de doelmatigheid van meer-uitgaven door de overheid bij dergelijke bestellingen. Het in sommige gevallen accepteren van meerkosten is evenwel een uitvloeisel van het concretiseren van het industrie- en werkgelegenheidsbeleid van de overheid.